

Trastad Gård har 50 års jubileum

Tekst og foto:
Sølvi Linde

Å lære av historien kan være et mål for Trastad Samlinger, et museum med røtter i totalinstitusjonen og et galleri der utviklingshemmede stiller ut kunst i omgivelser som er stor kunst verdig.

Trastad som sentralinstitusjon

Trastad Gård var en sentralinstitusjon i drift fram til 1995. Begrepet sentralinstitusjon lyder ikke særlig godt i våre ører, men det er viktig å se institusjonstilværelsen i lys av det som var, eller kanskje bedre, det som ikke var av tilbud til utviklingshemmede. Fram til femtitallet var det ikke tilbud utover det slekten kunne gi i Troms, Nordland og Finnmark fylke. For mange var det et slit-somt liv med store barneflokker, lange arbeidsdager og dårlig økonomi. Dersom familien i tillegg fikk et åndsvakt barn ble børen nesten umulig å bære. Og synet på de åndsvake, som noe fortrollet, en bytting, en bør, gjorde det ikke enklere.

Margrethe Vik var prestefrue og framfor noen opphavskvinne til Trastad Gård. Før 2. verdenskrig skulle hun reise med en åndsvak pike til Klæbu, det nærmeste tilbudet til Nord Norge. Det var for øvrig første gang en åndsvak fikk reise i en alminnelig passasjerlugar på Hurtigruten, vanligvis ble de plassert i arrest-lugaren av «hensynet til almenne passasjerer». Margrethe Vik opplevde Klæbu som et godt sted å være, et sted der de åndsvake fikk omsorg og opplæring og hun ønsket å opprette et lignende tilbud i Nord Norge.

Margrethe Vik ble medlem av Komiteen til reising av Nord-Norges Åndsvakehjem/ Nord-Norges Diakonstiftelse som etter krigen søkte om løyve til å bygge et åndsvakehjem for 60 personer i Nord-Norge. Av Helse – og sosialdepartementet fikk de imidlertid tillatelse til å åpne et hjem for 600 personer. I realiteten var det i 1971 på det meste 375 beboere på Trastad Gård. Noe penger kom der fra staten, men institusjonen ble også reist ved

Trastad Samlinger ligger vakkert til i Kvæfjord kommune.

hjelp av omfattende innsamlingsaksjoner. En neve ull fra hver bonde, en fisk fra hver lofot-fisker, basarer, salg av julekort etc. Den første paviljongen ble bygget i 1954, en paviljong for 30 meget pleietrengende personer av begge kjønn. Senere kom en paviljong for jenter og en for gutter. Paviljong 7 som i dag huser museet ble bygget i 1966 for 38 voksne mennesker, 19 pr. avdeling, i realiteten bodde her 46 barn, 23 jenter og 23 gutter fordelt på to etasjer. De to etasjene var helt uavhengig organisert og gutter og jenter hadde hvert sitt inngjerdet uteområde.

Trastad Gård var en sentralinstitusjon og det meste befant seg inne på samme området, her var blant annet kirke, skole, arbeidsverksted, gårdsdrift, svømmebasseng, tannlege, gartneri og systue. I begynnelsen var det fire ansatte på hver avdeling, en ungjente til å ivareta kjøkken og oppvask og en administrativ leder. Det

innebar at bare to mennesker skulle ivareta henholdsvis 23 jenter eller gutter med ulike former for funksjonshemming. Etter hvert som tiden gikk, og tilbudet ble bedre, kom det til mer personal samtidig som antall beboere gikk ned. I 1985 bodde det 203 personer på Trastad og antall ansatte var kommet opp i 316.

Institusjonen var en av de største i landet og for mange av de som kom dit, eller som skulle avlevere sin kjære, var det nok en vond opplevelse. Men mange var likevel glade for at barna kunne få tilbud om pleie, opplæring og arbeidstrening. Trastad var tidlig ute med pedagogisk tilbud, noe som resulterte i Norges første grunnskoleopplæring for psykisk utviklingshemmede og den første videregående utdanning for samme gruppe. Det var her man sendte den første gruppe utviklingshemmede til konfirmasjon i kirken. Og det ble siden sagt at «de gjorde så

aldeles ikke skam på Trastad» Det ble bygget tilrettelagte arbeidsplasser med til dels farlige maskiner og integrerte barnehager. Her var dyr og fugler og folk jobbet med torvuttak og vedhogst. Og det var her man i stor grad lot utviklingshemmede utfolde seg i kunst og formingsaktiviteter.

I utgangspunktet fantes det ingen lærere på Trastad Gård. Institusjonen var definert under Helse- og Sosialdepartementet og de som bodde her var ikke å regne som opplæringsdyktige. Da institusjonen søkte om lærerkrefter ble søknaden kontant avvist, men institusjonen ansatte likevel lærere og en av dem var Sigvår Riksheim, en formingslærerinne som skulle bety mye for utviklingen av den praktisk – estetiske opplæringen. Sigvår Riksheim var en bestemt dame. Uoffisielt sies det at hun ikke tok nei for et nei og er senere beskrevet som «litt av et gnagsår». Det at hun ikke gav seg resulterte til slutt i Kongens Fortjenestemedalje i sølv for sin innsats for å fremme kreative, og skapende aktiviteter blant utviklingshemmede.

Allerede før institusjonen ble nedlagt hadde man en ide om et studiesenter og inspirasjonsmuseum. De fleste bygningene på Trastad som var beregnet til boligformål, gjennomgikk etter hvert betydelig ombygning og modernisering, bortsett fra Paviljong 7 som ble utsatt for brann i 1985 og etter det avstengt. Huset framsto som en autentisk bo- og pleieavdeling for 23 gutter slik de hadde bodd da huset ble bygget i 1966. Det hadde fremdeles gammeldagse romløsninger med innsyn til hvert soverom gjennom glassvinduer, lysbryterne var gjemt inne i dørkarmen og baderomsløsningen var åpen. Paviljong 7 var derfor det naturlige utgangspunkt for et museum. Paviljongen er ikke representativ for Trastad slik det så ut før nedleggingsperioden, men viser hvordan en sentralinstitusjon så ut midt på sekstitallet.

Trastad som museum

Omvisningen starter på kjøkkenet i avdelingen. Her kan vi se gammel kjøkkeninnredning og bestikk og service i stål. Dette var service som lenge var i bruk på Trastad, men på paviljong 7 derimot spiste guttene, allerede på 70 tallet, med kniv og gaffel og på vanlig service, de var veloppdragne må du vite. Det var bare frokost og kvelds som ble laget til på kjøkkenet, middagen kom ferdig fra det sentrale storkjøkkenet. Å delta i matlagingen eller å kjenne lukten fra mat som blir tilberedt var ikke så mange forunt. Guiden vår er Anne Gerd Lehn, student i dokumentvitenskap, som for tiden skriver sin magistergrad om kunst i institusjon. Hun forteller om den sommeren da det bare var åtte gutter igjen på avdelingen og pleieren tok dem med ut i marken og kokte poteter og stekte pølser. Det var en stor opplevelse.

Spiserommet er lyst, med flere bord og spesialtilpassede stoler. De fleste er helt tydelig laget på stedet. Vi går inn i stuen og Anne Gerd Lehn forteller at stuen opprinnelig var svært enkelt utstyrt, det var ingen bilder eller tepper på veggene og ingen blomster eller annet i vinduskarmene. Det som var av glass på avdelingen er ikke mulig å knuse. Den første tiden bar pleierne hvite uniformer og etterstrebet et hygienisk sykehusideal. De var ikke blide da det kom forslag om å henge opp tepper og lignende på veggene, det ville bare bli mer å holde rent. Heldigvis var det andre som mente at dersom det ble hengt opp flere tepper og bilder så ville ikke hver gjenstand få så mye oppmerksomhet. Både ytterdøren og dørene inne på avdelingen var som oftest låst. Det var så greit å vite hvor en hadde folk. Dørene ble enten låst på vanlig vis, eller ved hjelp av løse håndtak som pleierne puttet i lommen.

I 2. etasje henger de store svart – hvitt bildene til Halvor Kjærvi. Bildene viser nakenhet, store tomme rom, store redde øyner og ensomhet. De

Oppholdsrom med innsikt til soverom.

En forbedring fra de store sovesalene, men her er likevel ikke mye plass til privatliv.

Sprinkelseng for urolige barn.

Tvangstrøyer.

Lite privatliv på badet.

er et viktig vindu inn i en historie om bortstuing, hjemlengsel og til tider svært så dårlige forhold. Kjærvik kom som hjelpepleier til Trastad i 1974. I fire år tok han bilder av det han så. Bildene som henger på Trastad hadde aldri før vært vist i Norge. Kjærvik har eget galleri i London «Half Moon Gallery»

Soveromsavdelingen består av et stort fellesareal i midten og små tilliggende rom langs begge langsiden. De fleste er soverom, men her er også et kontor der avdelingssøster utførte sine administrative og medisinske oppgaver. Det er god mulighet for overvåking fra fellesrommet der en kan se inn i soverommene gjennom vinduer av uknuselig glass. Det var ofte tre eller flere senger på rommene og på grunn av lange ventelister var det ikke alltid en kunne ta hensyn til om de som skulle bo sammen faktisk passet sammen. Rommene har tresenger og jernsenger. For personer som bodde på Trastad var det vesentlig om en sov i jernseng eller treseng. Det er bare jernsenger som har remmer der en kan bli bundet fast.

I tilknytning til fellesarealet ligger også garderobes og bad. I garderoben, eller tøyrommet som det ble kalt, hadde nattevakten sitt tilholdssted. Her ble tøy reparert, lagt sammen og plassert i hyller med beboernes nummer, det var enklere slik, og noen av de gamle pleierne omtaler fremdeles beboerne med nummer. I garderoben henger den vakre bunaden som ble båret av de første konfirmantene fra Trastad, i sterk kontrast til den store og den bitte lille tvangstrøyen og de bakknappede draktene med maljer i ryggen. Badet er et kapittel for seg, et langt smalt rom med badekar, dusj, toalett og vasker, ingen dører og ingen privatliv. En kan snakke om effektivitet og samlebåndprinsipp, en pleier ved hver stasjon, doing, vasking og tannpuss, slik kan en kjapt få mange personer gjennom på kort tid.

Kjøkkeninnredning med stålservice.

Trastad som galleri

Det er befriende å gå opp trappene og inn i galleriavdelingen i Paviljong 7. Store lyse rom og belysning som fanger opp og forsterker den mangeartede kunsten som henger på veggene eller står sentralt plassert i rommet. Trastad har i dag verdens største samling av kunst – og håndverksarbeider laget av mennesker med psykisk utviklingshemming. Totalt er det over 26.500 gjenstander. Det er beboerne som har laget de fleste kunstgjenstandene i galleriet, men at de finnes er takket være det arbeid som Sigvor Riksheim la ned på Trastad. Hun hadde tekstil, håndverk- og lærerutdannelse og arbeidserfaring fra USA, og i en stor sal på institusjonen etablerte hun det som ble ansett som Norges første åpne skole. Barn på ulike alderstrinn arbeidet sammen i grupper med ulike aktiviteter. De jobbet med lesing, skriving, sang, dramatikk og

Et av Torstein Nilsen sine fantastiske fat.

forming. På bakgrunn av hennes arbeid satte Forsøksrådet i 1962 inn midler til formalisert skole. Etter hvert valgte Sigvor Riksheim å bruke mer tid på de elevene hun så kunne utvikle sine kunstneriske ferdigheter. I dag er to av hennes elever, Herleik Kristiansen og Torstein Nilsen anerkjente kunstnere som blant annet er innkjøpt av Nasjonalmuseet, Norsk Kulturråd og Kunstindustrimuseet

Med så liten bemanning, en holdning som tilsa liten grad av opplæringsdyktighet og knapphet på ressurser, var det i utgangspunktet lite rom for kunstneriske aktiviteter. Men Sigvor Riksheim klarte å etablere en forskjell i tenkemåte og handlinger. Leiren ble ikke knadd sammen igjen hver kveld, de ulike figurene ble brent eller malt og sett på som verdifulle. Elevene jobbet med leirklumper, stoff, garn, metall – og trebiter, og gjennom tilrettelegging ble det

Er det nisser eller? Fra Herleik Kristiansens store samling med figurer.

En stor samling av gjenstander som ennå ikke har fått plass i selve galleriet.

produsert keramikkskulpturer, linoleumstrykk, malerier, dekorerte tallerkener, billedvev og arbeider i tre og metall, som hver i sær er noe unikt, skapt ut fra den enkeltes fantasi og erfaringsbakgrunn. For eksempel Johan som er fra Finnmark og som bruker sine kunnskaper og maler bilder og utformer reinsdyr i leire. Målsettingen til Sigvor Riksheim hadde vært *fri forming*, minst mulig innblanding fra lærere eller andre, noe som førte til stor spennvidde i materialer, utforming og motiv. Det er produsert svært mange gjenstander i årenes løp og katalogiseringsarbeidet har vært vanskelig. I USA hadde Sigvor Riksheim imidlertid fått innføring i DeWeyes klassifiseringssystem og hun startet tidlig med å loggføre og registrere hver enkelt elevs arbeid. Loggene og lærernes kjennskap til hver elev, deres bakgrunn og interesser,

har gjort det mulig å påvise stor grad av autenticitet i forhold til arbeidene. Herleik var glad i fugler, engler og nisser, Torstein liker å male tog og byer, Asgeir former figurer i smijern og Karly lager landsbyer i keramikk.

De fleste av arbeidene på kunstutstillingen er som tidligere nevnt laget av folk som bodde på Trastad, men det er også en nasjonal kunstsamling av arbeider av utviklingshemmede fra hele landet. Rommet er langstrakt og holdt i lyse grå farger. Atmosfæren er lun og en føler seg velkommen inn. Samlingen består av keramikkskulpturer, metallarbeider, vev, broderier, oljemalerier, tegninger, linoleumssnitt, brukskunst med mer. De fleste kunstnerne er presentert med flere arbeider fra ulike perioder. Det gjør det mulig å følge personens kunstneriske utvikling, fra naive uttrykk til mer genuint

personlige arbeider. To kunstnere har fått stor plass. Det er Herleik Kristiansen, som i tillegg til å ha mange arbeider på veggene, også har et eget rom i galleriet. Det er et rom med svarte vegger og noen få lyskastere som er rettet mot nisse-samlingen. Eller vent litt... Er det nisser? De har nisseluer på, men for de som er kjent på stedet vil det være tydelig at figurene har likhetstrekk med både han selv og personer som arbeidet på Trastad. Den andre kunstneren som har fått stor plass i galleriet er Torstein Nilsen som med sine landskap – og bymotiv viser sans for dybde og geometri. Også her kan vi følge en utvikling fra enkel barnlig stil til meget komplekse og sammensatt bilder.

Til tross for bred presentasjon av to kunstnere, har også mange andre fått sine kunstverk i galleriet med et rikt utvalg av uttrykk og materialbruk.

I dag er Trastad Samlinger brukt av elever fra forskjellige videregående skoler, studenter ved høyskoler, da spesielt høyskolen i Harstad, og som forskningssenter i det Trastad Samlinger samarbeider med Høgskolen i Harstad om ulike prosjekter. I følge leder ved Samlingene, Karen H. Andreassen, vil det viktigste arbeidet i fremtiden bli å formidle utviklingshemmedes historie og kunstuttrykk til allmennheten.

Hjertebladet nr 1 for 1964

«UVITENHET

Naboen i Snekkersten satte seg imot at en ville ble tatt i bruk til hvile- og pleiehjem for åndssvake. 128 personer sendte protestskriv til en jydsk kommune da åndssvakeomsorgen ville kjøpe en skole til bruk for høytstående åndssvake barn. Disse barna egnet seg ikke til å være i kontakt med andre barn på stedet, ble det hevdet. Tidsskriftet «Evnsvages Vel» gir noen rolige kommentarer til disse to eksempler fra vært naboland. Det heter blant annet på lederplass i bladet: *«Ingen skal miste humøret over en sådan tilkjennegivelse. Det er heller ingen grunn til å anvende voldsomt for-dømmende ord. De 128 borgere som protesterte, og de soknerådsmedlemmer som bøyd seg for protesten, er neppe dårligere mennesker enn oss andre. De er åpenbart i besiddelse av de samme muligheter til å handle godt og riktig som enhver av oss. Det som får dem til å ta seg så ufordelaktig ut, er deres voldsomme uvitenhet, og med den har de klagt for forsorg og landsforening hvor nødvendig et intensivert opplysningsarbeid er.*

La oss være takknemlige for at det bare kreves en opplysningsinnsats av oss. Det er en overkommelig oppgave.»

Sagt i Hjertebladet nr 5 for 1967

«Ta de 40 millioner kroner som fargefjernsynet i Norge vil koste, bruk pengene på åndssvakesektoren og hold i stedet basarer til inntekt for fargefjernsynet.»

Sagt i Hjertebladet nr 5 for 1968

Hverdag, trivsel, behandling

Olav Ragnhildstveit

«Avdelingspersonalet utgjør i fellesskap med barnehagepersonalet, arbeidstuepersonalet, lærere og andre det miljøet som pasientene daglig påvirkes av. På den annen side må man ikke glemme at pasienten selv er med på å utforme dette miljøet og derved påvirker oss.»